

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه بیرجند
دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی
گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
علم اطلاعات و دانش‌شناسی

شناسایی عوامل مؤثر بر انتخاب منابع اطلاعاتی اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند
بر اساس اصل کم‌ترین کوشش زیف

استاد راهنما
دکتر محسن نوکاریزی

استاد مشاور
دکتر محمدرضا کیانی

نگارش
تکتم مهدوی نسب

تابستان ۱۳۹۲

قدردانی و سپاس

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بانند و شمارندگان، شردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را کزاردن نتوانند. و سلام و دور بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان و مدار وجودشان است.

با سپاس از سه وجود مقدس:

آنان که ناتوان شد تا ما به توانایی برسیم ...

مویشان سپید شد تا ما رو سفید شویم ...

و عاشقانه سوختند تا که ما بخش وجود ما و روشنگر راهمان باشند ...

پدرانمان

مادرانمان

استادانمان

با تقدیر و تشکر سیاسته از استاد فرهیخته جناب آقای دکتر محسن موکازی که با کمک های دلاویز و گفته های بلند بهواره راهنا و راه گشای نکلانده در اتمام پایان نامه بوده است.

و با امتنان یکبار از مساعدت های بی شائبی جناب آقای دکتر محمد رضا کلبانی که بر غنای پیش تر کار افزود.

با تشکر و سپاس از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد جواد هاشم زاده که از محضر پر فیض تدریستان، بهره برده ام و نیز جناب آقای دکتر حسین مرادی مقدم که زحمت داوری این

پایان نامه را قبول نمودند.

و با سپاس خدمت دوست گران بایه ام خانم حوا خیرخواه که مرا صمیمانه و مشفقانه یاری داده اند

و با تشکر خاصانه خدمت همه کسانی که به نوعی مراد به انجام رساندن این مهم یاری نموده اند.

تقدیم

تقدیم به
خدایی که آفرید

جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

و به کسانی که عشقشان را در وجودم دمید.

به مهربان فرشتگانی که

لحظات ناب باور بودن، لذت و غرور دانستن، جسارت خواستن، عظمت رسیدن و تمام تجربه های یکتا و زیبای
زندگیم، مدیون حضور سبز آنهاست

تقدیم به خانواده عزیزم.

چکیده فارسی

هدف پژوهش شناسایی عوامل مؤثر بر انتخاب منابع اطلاعاتی اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند بر اساس اصل کم‌ترین کوشش بود. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و به روش پیمایشی صورت گرفت. جامعه آماری این پژوهش شامل اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند بود. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که با بررسی متون گذشته تهیه شد و شامل بررسی ۹ منبع اطلاعاتی، ۸ عامل بالقوه مؤثر و نیز ۴ هدف استفاده از منابع اطلاعاتی بود. سؤالات آن در سه بخش شامل اطلاعات جمعیت‌شناختی، فراوانی استفاده از منابع و عوامل تأثیرگذار بر استفاده از منابع اطلاعاتی بود که به تعداد ۱۳۴ عدد در بین اعضای هیأت علمی که دارای سابقه حداقل ۵ سال بودند توزیع شد و پس از پی‌گیری‌های فراوان تعداد ۱۲۳ پرسشنامه، تکمیل و برگشت داده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی استفاده شد. در بخش آمار استنباطی از آزمون‌های همبستگی پیرسون، آزمون تحلیل واریانس چند متغیره و آزمون همبستگی تفکیکی استفاده شد. نتایج نشان داد به طور کلی برای اعضای هیأت علمی دانشگاه «آشنایی و تجربه قبلی استفاده» عاملی است که بیش‌ترین تأثیر را در استفاده از یک منبع اطلاعاتی دارد. سایر عواملی که ارتباط متوسطی با فراوانی استفاده از منابع دارند به ترتیب شامل «دسترس‌پذیری، سهولت استفاده، ارزش و کیفیت فنی» بود. منابعی که بیش‌ترین استفاده را در بین اعضای هیأت علمی داشت به ترتیب «مجموعه شخصی و صفحات وب قابل دسترس از طریق موتورهای جست‌وجو» بود. بنابراین می‌توان استدلال کرد که اعضای هیأت علمی در رفتار اطلاع‌یابی و به خصوص انتخاب منابع اطلاعاتی بر اساس اصل کم‌ترین کوشش عمل می‌کنند. نتایج هم‌چنین نشان داد اعضای هیأت علمی به هر چهار هدف «مقاله نویسی، انجام طرح پژوهشی، راهنمایی پایان نامه و افزایش کارایی تدریس» در جای خود اهمیت می‌دهند، اگرچه نمره «مقاله‌نویسی» با اختلاف اندکی بیش از سایرین بود. از دیگر نتایج پژوهش حاضر این بود که از نظر میزان تأثیر عوامل مورد بررسی در پژوهش حاضر در بین اعضای هیأت علمی دارای گروه‌های سنی متفاوت، مرتبه‌های علمی متفاوت، سوابق کاری متفاوت و در گروه‌های آموزشی مختلف تفاوت معناداری مشاهده نشد. این مسأله که می‌توان گفت از برتری‌های پژوهش حاضر بر بسیاری از پژوهش‌های مشابه است، نشان می‌دهد اصل کم‌ترین کوشش برای تبیین رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مختلف مناسب خواهد بود. بنابراین، به نظر می‌رسد استفاده از اصل کم‌ترین کوشش در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های مراکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های دانشگاهی باعث استفاده بیش‌تر از منابع اطلاعاتی و در نهایت افزایش کارایی خدمات کتابخانه‌ها خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: منابع اطلاعاتی، قانون زیف، اصل کم‌ترین کوشش، اعضای هیأت علمی، دانشگاه

بیرجند.

فهرست مندرجات

الف.....	عنوان.....
ب.....	قدردانی و سپاس.....
ت.....	تقدیم.....
ث.....	چکیده فارسی.....
ج.....	فهرست مندرجات.....
د.....	فهرست جدول‌ها و نمودارها.....
۱.....	فصل اول.....
۲.....	مقدمه.....
۳.....	بیان مسأله.....
۶.....	اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۷.....	اهداف پژوهش.....
۷.....	سؤالات پژوهش.....
۸.....	فرضیه‌های پژوهش.....
۸.....	تعاریف عملیاتی.....
۸.....	عوامل بالقوه مؤثر.....
۸.....	منابع کسب اطلاعات.....
۹.....	اهداف.....
۹.....	اعضای هیأت علمی.....
۱۰.....	فصل دوم.....
۱۱.....	مقدمه.....
۱۱.....	بخش نخست: مبانی نظری پژوهش.....
۱۲.....	رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی.....
۱۴.....	اصل کمترین کوشش.....
۱۶.....	عوامل تأثیرگذار بر انتخاب منابع.....
۱۶.....	- کوشش.....
۱۶.....	- دسترس‌پذیری.....
۱۷.....	- سهولت استفاده.....

- ۱۷.....آشنایی و تجربه قبلی استفاده
- ۱۸.....عامل جغرافیایی
- ۱۸.....مهارت در استفاده
- ۱۸.....قالب
- ۱۸.....کیفیت فنی
- ۱۹.....ارزش
- ۱۹.....منابع اطلاعاتی
- ۱۹.....اهداف

- ۲۰.....بخش دوم : پیشینه عملی پژوهش
- ۲۰.....پژوهش‌های مرتبط با شناسایی عوامل تأثیرگذار برانتخاب منابع با تأکید بر اصل کم‌ترین کوشش
- ۲۴.....پژوهش‌های رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی در ایران
- ۲۶.....استنتاج از پیشینه پژوهش

۲۸..... فصل سوم

- ۲۹.....مقدمه
- ۲۹.....نوع و روش پژوهش
- ۲۹.....جامعه و نمونه آماری پژوهش
- ۳۱.....ابزار و روش گردآوری داده‌ها
- ۳۲.....روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها
- ۳۳.....روشهای تجزیه و تحلیل داده‌ها
- ۳۳.....محدودیت‌های پژوهش

۳۴..... فصل چهارم

- ۳۵.....مقدمه
- ۳۵.....توصیف داده‌ها
- ۳۶.....پاسخ به سؤالات پژوهش
- ۳۶.....پاسخ به سؤال اول
- ۳۷.....پاسخ به سؤالات فرعی
- ۴۴.....پاسخ به سؤال دوم
- ۴۶.....پاسخ به سؤال سوم

۴۸	پاسخ به فرضیه‌های پژوهش
۵۰	جمع‌بندی یافته‌ها
۵۲	فصل پنجم
۵۳	مقدمه
۵۳	خلاصه پژوهش
۵۵	بحث و بررسی سؤالات پژوهش
۵۵	سؤال اول
۵۵	سؤال فرعی نخست:
۵۸	سؤال فرعی دوم:
۵۹	سؤال دوم
۶۱	سؤال سوم
۶۳	پاسخ به فرضیه‌های پژوهش
۶۴	نتیجه‌گیری
۶۷	پیشنهاد‌های پژوهش
۶۷	پیشنهاد‌های حاصل از یافته‌های پژوهش
۶۷	پیشنهاد‌هایی برای پژوهش‌های آینده
۶۹	فهرست منابع
۷۵	پیوست‌ها
۸۵	چکیده لاتین

فهرست جدول‌ها و نمودارها

عنوان	شماره صفحه
جدول ۳-۱. عوامل بالقوه مؤثر مورد بررسی و پرسش‌های مربوط به آن‌ها	۳۱
جدول ۳-۲. ضریب آلفای کرونباخ برای داده‌های نهایی به دست آمده از پرسشنامه	۳۳
جدول ۴-۱. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس متغیرهای حوزه آموزشی، گروه‌های سنی . .	۳۵
جدول ۴-۲. همبستگی بین فراوانی استفاده از مجموعه شخصی و عوامل مؤثر بر . . .	۳۷
جدول ۴-۳. همبستگی بین فراوانی استفاده از منابع چاپی کتابخانه دانشکده و . . .	۳۸
جدول ۴-۴. همبستگی بین فراوانی استفاده از گفتگو و بحث با کارشناسان و . . .	۳۸
جدول ۴-۵. همبستگی بین فراوانی استفاده از گفتگو و بحث با کارشناسان و همکاران . . .	۳۹
جدول ۴-۶. همبستگی بین فراوانی استفاده از پایگاه‌های تمام‌متن مجلات تخصصی . . .	۴۰
جدول ۴-۷. همبستگی بین فراوانی استفاده از پایگاه‌های تمام‌متن مجلات تخصصی . . .	۴۰
جدول ۴-۸. همبستگی بین فراوانی استفاده از «حضور در سمینارها، نمایشگاه‌ها . . .	۴۱
جدول ۴-۹. همبستگی بین فراوانی استفاده از «شرکت در سمینارها، نمایشگاه‌ها . . .	۴۲
جدول ۴-۱۰. همبستگی بین فراوانی استفاده از صفحات وب قابل دسترس از طریق . . .	۴۲
جدول ۴-۱۱. همبستگی بین فراوانی استفاده از تمام منابع و عوامل مؤثر بر آن‌ها	۴۳
جدول ۴-۱۲. توزیع فراوانی استفاده از منابع اطلاعاتی	۴۴
جدول ۴-۱۳. نمرات حاصل از میزان استفاده از منابع اطلاعاتی بر اساس طیف لیکرت	۴۵
جدول ۴-۱۴. توزیع فراوانی اهداف اعضای هیأت علمی در استفاده از منابع اطلاعاتی . . .	۴۶
نمودار ۴-۳. توزیع فراوانی اهداف استفاده از منابع اطلاعاتی	۴۷
جدول ۴-۱۵. توزیع فراوانی اهداف اعضای هیأت علمی در استفاده از تمام منابع اطلاعاتی	۴۸
جدول ۴-۱۶. آزمون همبستگی تفکیکی با کنترل متغیر هدف	۴۸
جدول ۴-۱۷. آزمون معناداری تحلیل واریانس چندمتغیره عوامل مؤثر، در حوزه‌های آموزشی	۴۹
جدول ۴-۱۸. آزمون معناداری تحلیل واریانس چندمتغیره برای عوامل مؤثر با سوابق کاری	۵۰
جدول ۴-۱۹. آزمون معناداری تحلیل واریانس چندمتغیره عوامل مؤثر، در مراتب علمی . . .	۵۰
جدول ۴-۲۱. نتایج آزمون معناداری تحلیل واریانس چندمتغیره عوامل مؤثر، در . . .	۵۱
شکل ۱-۱. جایگاه مفاهیم مورد نظر پژوهش	۶
نمودار ۴-۱. میزان استفاده از هریک از منابع اطلاعاتی بر اساس میانگین	۴۵
نمودار ۴-۲. ریز نمرات حاصل از میزان استفاده از هر منبع به تفکیک گزینه‌های . . .	۴۶
شکل ۱-۵. جایگاه نهایی مفاهیم مورد نظر پژوهش	۶۵

فصل اول

طرح پژوهش

مقدمه

در عصر حاضر اطلاعات منبع قدرت محسوب می‌شود و یکی از عوامل رشد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی کشورها میزان دسترسی آن‌ها به منابع اطلاعاتی است. لذا اهمیت تولید اطلاعات علمی بر کسی پوشیده نیست. از سوی دیگر وجود حجم عظیم اطلاعات در زمینه‌های گوناگون، دوران کنونی را به عصر اطلاعات تبدیل کرده و پدیده‌ای به نام انفجار اطلاعات را به وجود آورده است. در این زمان توزیع و در دسترس قرار دادن اطلاعات بر اساس نیاز واقعی استفاده‌کنندگان و توانایی‌های آنان در استفاده از اطلاعات اهمیت بسیاری می‌یابد (علیزاده جدیدی، آزاده تفرشی و شریف‌مقدم، ۱۳۸۸). به کمک فناوری‌های عصر حاضر، افزون بر افزایش کمی منابع اطلاعاتی، تحولات شگرفی نیز در شیوه‌های ارائه و محمل‌های گوناگون اطلاعاتی رخ داده است.

باید به این نکته توجه داشت که اطلاعات زمانی قدرت محسوب می‌شود که باعث ترقی و پیشرفت جامعه گردد و تنها اطلاعاتی که بتوان از آن به موقع و به هنگام نیاز و ضرورت استفاده کرد، دارای چنین خصوصیتی است (مرادی‌مقدم، ۱۳۸۴).

دانشگاه‌ها و به خصوص اعضای هیأت علمی آن‌ها از مهم‌ترین گروه‌های مصرف‌کننده و تولیدکننده اطلاعات هستند که در صورت برخورداری از منابع پژوهشی مناسب می‌توانند هسته اصلی رشد و ارتقای علمی کشور محسوب شوند (مرادی‌مقدم، ۱۳۸۴).

کتابداران و اطلاع‌رسانان نقش مهمی در ارائه اطلاعات مورد نیاز متخصصان برعهده دارند. امروزه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با بهره‌گیری از تجهیزات و فناوری‌های جدید مصمم هستند تا خدمات بهتر و مفیدتری را به کاربران عرضه کنند. به نظر می‌رسد کتابخانه‌های دانشگاهی پایگاه اساسی تأمین اطلاعات تخصصی مورد نیاز استفاده‌کنندگان مختلف اطلاعات در دانشگاه‌ها باشند. کتابخانه‌های دانشگاهی و دیگر فراهم‌کنندگان منابع اطلاعاتی به دلایل مختلفی از جمله کمبود بودجه قادر به تهیه همه انواع منابع اطلاعاتی مورد نیاز کاربران خود نیستند و ضرورت دارد گزینشی عمل کنند. از این‌رو،

مناسب خواهد بود اگر از اولویت‌های کاربران خود آگاهی داشته و طبق الگوی علمی و قابل اتکایی به ارائه خدمات پردازند.

در حقیقت تمامی رفتار آدمی با اندیشه و نظر آمیخته است. همه ما انسان‌ها در برخورد با دنیای واقعی از مطالعات و دانش به دست آمده به عنوان مجموعه دانسته‌ها استفاده می‌کنیم و از این مجموعه برای درک نتایج پژوهش‌ها درباره همان دنیای واقعی بهره می‌گیریم. مشاهدات ما از پدیده‌ها به خصوص پدیده‌های اجتماعی مشاهده صرف نیست، بلکه مبتنی بر پیش‌فرض‌هایی است که از قبل پذیرفته و برخاسته از نگرشی است که بر این مبنا اتخاذ کرده‌ایم. در واقع پیوسته در حال استفاده از نظریه‌هایی هستیم که آموخته‌ایم و بعد از آن از منظر این نظریات به حل و فصل مشکلات خود با دنیای واقعی می‌پردازیم و این جا آغاز معرفت است (داورپناه، ۱۳۸۶). یکی از نظریات مطرح در علوم رفتاری، اصل کم‌ترین کوشش^۱ است که تا کنون مبنای بسیاری از پژوهش‌ها قرار گرفته است.

بیان مسأله

صنعت چاپ باعث تحولی شگرف در تولید منابع اطلاعاتی شد. از آن پس بود که استفاده‌کنندگان با رشد بسیار زیادی در تعداد عناوین منابع اطلاعاتی رو به رو شدند. با گذشت زمان و رشد بی‌سابقه علوم بعد از جنگ جهانی دوم و هم‌چنین تولد علوم بین رشته‌ای^۲، تولیدات علمی به حدی زیاد شد که اگر متخصصی تمام سال‌های عمر خود را هم صرف مطالعه متون رشته تخصصی خود می‌کرد، باز زمان کم می‌آمد. به عنوان مثال، برآورد شده است در حوزه‌هایی مثل پزشکی، محصول دانش به قدری زیاد است که اگر پزشکی بخواهد همه آن‌ها را بخواند باید چندین قرن بر سر این کار وقت بگذارد (داورپناه، ۱۳۸۶).

افزون بر صنعت چاپ با ظهور فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در عصر حاضر شاهد رشد سریع تولید و انتشار منابع اطلاعاتی و تعدد و تحول محمل‌های اطلاعاتی هستیم. فناوری‌هایی چون اینترنت و وب جهان‌گستر امکان دستیابی سریع به منابع اطلاعاتی را فراهم کردند. به نحوی که همگان مسرور از دستیابی سریع و آسان به اطلاعات گمان بردند که عمر کتابخانه‌ها و رسانه‌های سنتی به پایان رسیده است. با این وجود، پس از گذشت اندک زمانی مشکل دستیابی به اطلاعات مرتبط و مناسب و در زمان مناسب رخ نمود (علیپور حافظی، ۱۳۹۱). در چنین شرایطی مسأله انتخاب پیش آمد.

منابع اطلاعاتی مختلف با خصوصیات منحصر به فرد هر یک که برای استفاده کاربران وجود دارد، آن‌ها را برآن می‌دارد که در بین منابع دست به انتخاب بزنند. آگاهی از روند این انتخاب‌ها برای کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مفید خواهد بود. بارها مشاهده شده که کاربران به دلایلی همواره از منابعی خاص استفاده می‌کنند، همان گونه که بسیاری از منابع توسط مراکز اطلاع‌رسانی فراهم

1. Principle of Least Effort

2. Interdisciplinary science

شده‌اند اما کاربران به دلایل متعددی از آن‌ها استفاده نمی‌کنند. به عنوان مثال، عواملی چون دور بودن کتابخانه از کاربران، عدم آگاهی از وجود منابع و یا عدم آشنایی آن‌ها با چگونگی استفاده از منابع و مانند آن ممکن است بر میزان استفاده از منابع مؤثر باشد. بسیاری از این عوامل را با برنامه‌ریزی صحیح و صرف هزینه اندکی می‌توان به درستی مدیریت کرد و بر کارایی نظام اطلاع‌رسانی افزود. اطلاع از عوامل مؤثر بر اولویت‌های اطلاعاتی گروه‌های کاربری مختلف ممکن است در ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و مجموعه‌سازی بهتر، راهنمای کتابداران و دیگر فراهم‌کنندگان اطلاعات باشد تا هم از هدررفت بودجه جلوگیری شود و هم بیش‌ترین استفاده از منابع تهیه شده به عمل آید.

اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها جایگاه رفیع و نقش محوری در پیشبرد اهداف دانشگاه و حرکت به سوی پیشرفت و توسعه کشور دارند. آن‌ها به عنوان رکن اساسی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و به عنوان بازوی اجرایی رسالت سه‌گانه دانشگاه‌ها (آموزش، پژوهش و ارائه خدمات) محسوب می‌شوند. توجه به آنان به منزله توجه به سرمایه انسانی در آموزش عالی و در راستای محقق شدن این رسالت است (نوه‌ابراهیم و پورکریمی، ۱۳۸۷). از این رو دانشگاه‌ها برای پشتیبانی علمی از اعضای هیأت علمی خود امکانات گسترده و متنوعی را در اختیار آن‌ها قرار می‌دهند.

با توجه به نقش حیاتی اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، پژوهش‌های متعددی انجام شده که به رفتار اطلاع‌یابی این گروه کاربران پرداخته‌اند. در اکثر این پژوهش‌ها فهرستی از منابعی که بیش‌ترین استفاده را دارند، به همراه بررسی هدف و انگیزه آن‌ها در استفاده از منابع، بیش‌ترین نتیجه‌ای است که حاصل می‌شود. با نگاهی به پژوهش‌های انجام شده می‌توان دریافت اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها به دلایل مختلف برخی از منابع را بر سایرین ترجیح می‌دهند و این انتخاب‌ها و اولویت‌ها در طول زمان تغییر می‌کند، همان گونه که محمل‌های اطلاعاتی و محیط دست‌خوش تغییر می‌شوند. به عنوان مثال، بررسی‌ها نشان می‌دهد زمانی کتاب و نشریات خارجی و در منابع غیررسمی ارتباط با متخصصان داخل و خارج و حضور در گردهمایی‌ها (یاری زنگنه، ۱۳۸۴) بیش‌ترین استفاده را داشت، کمی بعد و با ظهور اینترنت، بانک‌های اطلاعاتی (بشیری، ۱۳۸۷) مقالات الکترونیکی (علیزاده جدیدی، آزاده‌تفرشی و شریف‌مقدم، ۱۳۸۸)، مجلات تخصصی اینترنتی (نوروزی، تلخایی و علیپورحافظی، ۱۳۸۹)، و مانند آن به عنوان منابع دارای بیش‌ترین استفاده معرفی شدند. بنابراین هرچند شناسایی منابع دارای بیش‌ترین استفاده بسیار مفید است اما اگر فقط به سیاهه کردن منابع دارای فراوانی استفاده زیاد پرداخته شود، به درستی و به صورت کامل رفتارهای اطلاع‌یابی این کاربران شناسایی نمی‌شود. هم‌چنین احتمال بسیار می‌رود که با رشد سریع فناوری‌های اطلاعاتی بعد از چند سال نتایج به دست آمده اعتبار خود را از دست بدهد.

اگر به عقب برگردیم، خواهیم دید تاریخ علم ثابت کرده است اصولی بر رفتار انسان‌ها حاکم است که همواره پایدار باقی می‌مانند. نظریات بسیاری از جمله نظریه تفاوت‌های جنسیتی هرینگ^۱

(۱۹۹۴)، نظریه رضایت چتمن^۱ (۱۹۹۱)، نظریه انتشار نوآوری راجرز^۲ (۱۹۶۲) و مانند آن وجود دارد که به توضیح رفتار آدمی در شرایط گوناگون می‌پردازند.

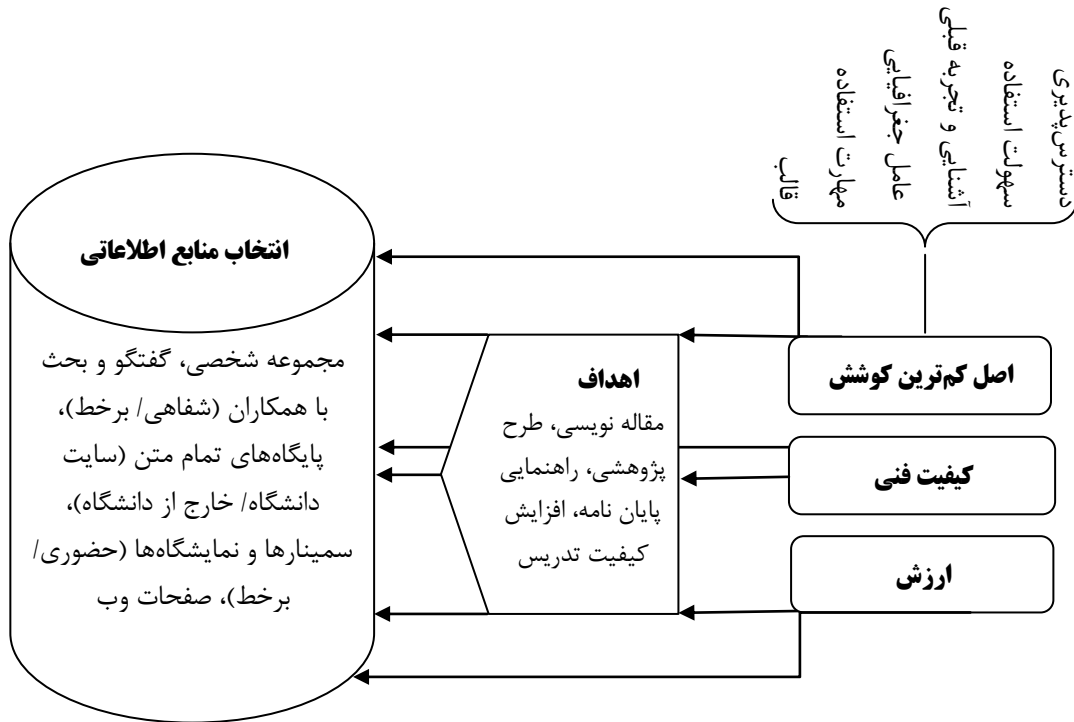
یکی از نظریات مطرح در رفتار انسان، اصل کم‌ترین کوشش زیف است که در سال ۱۹۴۹ ارائه شد. این اصل حاکی از آن است که انسان تمایل دارد در حل یک مسأله راهی را برگزیند که کم‌ترین تلاش را نیاز دارد. این اصل توسط عده‌ای از پژوهشگران علم اطلاعات (بیربام^۳، ۱۹۹۰؛ مان^۴، ۱۹۹۳) در زمینه بازیابی اطلاعات به کار برده شد. در حقیقت، افراد سرمایه‌گذاری اندکی در جست‌وجوی اطلاعات می‌کنند و آسان بودن استفاده برای آن‌ها بسیار مهم است، و منابع قابل دسترس را به منابعی که از کیفیت بالاتر آن‌ها باخبر هستند، به دلیل عدم دسترسی ترجیح می‌دهند. بنابراین یکی از عوامل کلی تأثیرگذار بر استفاده از اطلاعات که ممکن است سایر عوامل را تحت تأثیر قرار دهد، میزان تلاش مورد نیاز برای استفاده از آن است. از جمله عواملی که در بسیاری از پژوهش‌های مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش (آلن (۱۹۷۷) کوپینگ‌چان (۲۰۰۸)، آنگچان (۲۰۱۱) و مانند آن) به آن‌ها پرداخته شده است، شامل دسترس‌پذیری، سهولت استفاده، تجربه استفاده در گذشته، مهارت استفاده، قالب منبع، عامل جغرافیایی و مانند آن است.

توجه به اصل «کم‌ترین کوشش» که از جمله اصول پایدار در علم اطلاعات محسوب می‌شود، ممکن است سیاست‌گذاری‌ها، خط‌مشی‌ها و عملکردهای مطلوب‌تری را در پی داشته باشد (قریشی، ۱۳۸۳).

بر اساس آن‌چه ذکر شد مسأله اصلی پیش روی پژوهش حاضر در درجه نخست این است که چه عواملی بر میزان استفاده از منابع اطلاعاتی موجود توسط اعضای هیأت علمی تأثیر دارد؟ و در این بین کدام عوامل بیش‌ترین تأثیر را دارد؟ هم‌چنین مشخص نیست اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند با توجه به شرایط و امکانات موجود و در جهت رسیدن به اهداف پژوهشی و آموزشی متعدد خود، در استفاده از اطلاعات چگونه عمل می‌کنند؟ در نهایت این‌که آیا اصل کم‌ترین کوشش در جامعه مورد پژوهش کاربرد دارد و نتایج بر اساس این اصل قابل تفسیر است؟ پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این‌گونه پرسش‌ها و پرسش‌هایی نظیر این است. در این پژوهش، توصیه‌ها و پیشنهادات مهمی برای خدمات حرفه‌ای اطلاع‌رسانی به اعضای هیأت علمی دانشگاه فراهم خواهد شد.

شکل ۱-۱ شمایی کلی از مفاهیم مورد نظر پژوهش حاضر فراهم می‌کند. در این شکل، انتخاب منابع اطلاعاتی به عنوان متغیر وابسته، اصل کم‌ترین کوشش، کیفیت و ارزش به عنوان متغیرهای مستقل، و اهداف به عنوان متغیر تعدیل‌کننده در نظر گرفته شده‌اند.

1. Gratification Theory/ Chatman
 2. Diffusion of Innovation Theory/ Rogers
 3. Bierbaum
 4. Mann

شکل ۱-۱. جایگاه مفاهیم مورد نظر پژوهش

اهمیت و ضرورت پژوهش

با در نظر گرفتن نقش کلیدی که اعضای هیأت علمی در پیشرفت دانشگاه و توسعه علمی کشور بر عهده دارند، اهمیت شناخت جزئیات دقیقی از رفتار اطلاع‌یابی آن‌ها بر کسی پوشیده نیست. اگر چه تاکنون در حوزه رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها پژوهش‌هایی انجام شده است، اما مرور پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور بیانگر آن است که در کم‌تر پژوهشی به طور دقیق به شناسایی عوامل مؤثر بر انتخاب منابع و از منظر اصل کم‌ترین کوشش به رفتار اطلاع‌یابی این گروه از کاربران پرداخته شده است. نظر به این که اصل کم‌ترین کوشش از جمله اصول پایدار در زمینه رفتار است، با بررسی آن در بین اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها می‌توان به نتایجی مفید به منظور ارائه خدمات بهتر به این قشر جامعه دست یافت. نتایجی که در گذر زمان ارزش و اعتبار خود را از دست نمی‌دهد. بنابراین جای خالی پژوهشی با بنیان‌های نظری محکم در ایران و با بافت فرهنگی و اجتماعی منحصر به فرد آن احساس می‌شود.

هم‌چنین تا کنون پژوهشی با این مضمون بر روی جامعه خاص مورد پژوهش یعنی اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند صورت نگرفته است. از آن جا که دانشگاه بیرجند از جمله دانشگاه‌های بزرگ شرق کشور محسوب می‌گردد، ضرورت انجام چنین پژوهشی احساس می‌شود.

لذا با انجام چنین پژوهشی در کشور و با تحلیل نتایج حاصل از آن می‌توان به ارائه راهکارها و رهنمودهایی برای جامعه مورد پژوهش پرداخت. انجام این پژوهش می‌تواند مسیر تازه‌ای در حوزه رفتار اطلاع‌یابی بگشاید.

نتایج حاصل از این پژوهش مورد استفاده دانشگاه‌ها و به خصوص کتابخانه‌های دانشگاهی و سایر نهادهای فراهم‌کننده اطلاعات قرار می‌گیرد. نتایج این پژوهش به فراهم‌کنندگان اطلاعات کمک می‌کند تا در برخورد با رشد سریع فناوری‌های اطلاعاتی در عصر حاضر و تنوع رسانه‌ها و منابع اطلاعاتی سردرگم نشده و عملکرد مطلوبی که مطابق با نیازهای طبیعی و واقعی کاربران خود است، داشته باشند. یافته‌ها به عنوان سندی علمی راهنمای کتابخانه‌ها در امر مجموعه‌سازی قرار می‌گیرد. هم‌چنین دانشکده‌های مختلف می‌توانند با استفاده از یافته‌های پژوهش خدمات مطلوب و مناسب‌تری به اعضای هیأت علمی خود ارائه کنند.

اهداف پژوهش

هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی عوامل اساسی مؤثر بر انتخاب اعضای هیأت علمی در استفاده از منابع اطلاعاتی مختلف و تبیین رفتار اطلاع‌یابی آن‌ها بر اساس اصل کم‌ترین کوشش است. در همین راستا و برای رسیدن به این هدف اصلی، اهداف جزئی زیر مورد توجه قرار خواهد گرفت:

- تعیین عوامل مؤثر بر انتخاب هر منبع اطلاعاتی به طور خاص
- تعیین عوامل مؤثر بر انتخاب تمامی منابع اطلاعاتی به صورت کلی
- تعیین فراوانی استفاده از منابع اطلاعاتی مختلف از سوی اعضای هیأت علمی
- تعیین اهداف اعضای هیأت علمی در استفاده از هر منبع اطلاعاتی

سؤالات پژوهش

۱. چه عواملی مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش بر انتخاب منابع اطلاعاتی از سوی اعضای هیأت علمی مؤثر است؟
 - برای هر منبع کدام عوامل رابطه معناداری با فراوانی استفاده از آن منبع دارد؟
 - برای تمام منابع اطلاعاتی به صورت کلی، کدام عوامل رابطه معناداری با فراوانی استفاده از آن منابع دارند؟
۲. اعضای هیأت علمی با چه فراوانی منابع مختلف را مورد استفاده قرار می‌دهند؟
۳. اعضای هیأت علمی هر منبع اطلاعاتی را بیش‌تر برای چه هدفی مورد استفاده قرار می‌دهند؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. بین میزان تأثیر هر یک از عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش بر انتخاب منابع اطلاعاتی در بین اعضای هیأت علمی حوزه‌های مختلف آموزشی تفاوت معناداری وجود دارد.
۲. بین میزان تأثیر هر یک از عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش بر انتخاب منابع اطلاعاتی در بین اعضای هیأت علمی دارای سوابق کاری مختلف، تفاوت معناداری وجود دارد.
۳. بین میزان تأثیر هر یک از عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش بر انتخاب منابع اطلاعاتی در بین اعضای هیأت علمی دارای مرتبه‌های علمی مختلف، تفاوت معناداری وجود دارد.
۴. بین میزان تأثیر هر یک از عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش بر انتخاب منابع اطلاعاتی در بین اعضای هیأت علمی دارای گروه‌های سنی مختلف، تفاوت معناداری وجود دارد.

تعاریف عملیاتی

عوامل بالقوه مؤثر

در پژوهش حاضر از میان عوامل متعدد تأثیرگذار بر انتخاب منابع اطلاعاتی عواملی چون دسترس‌پذیری^۱، سهولت استفاده^۲، آشنایی و تجربه قبلی استفاده^۳، عامل جغرافیایی^۴، مهارت در استفاده^۵ و قالب^۶ منبع، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش هستند. هم‌چنین دو عامل دیگر مورد مطالعه یعنی «کیفیت فنی^۷» و «ارزش^۸» از جمله سایر عوامل مؤثر بر انتخاب منابع اطلاعاتی است که در بیش‌تر پژوهش‌های پیشین نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در پژوهش حاضر این عوامل با هدف مقایسه میزان تأثیرگذاری عوامل مرتبط با اصل کم‌ترین کوشش و سایر عوامل بررسی می‌گردد.

منابع کسب اطلاعات

منظور از منابع اطلاعاتی، منابعی مانند مجموعه شخصی، منابع چاپی کتابخانه دانشکده و کتابخانه مرکزی دانشگاه، گفتگو و بحث با کارشناسان و همکاران خارج از دانشگاه (دانشکده) به صورت شفاهی (رو در رو و تلفنی) و از طریق پست الکترونیک، چت و انجمن‌های برخط، پایگاه‌های

-
1. Accessibility
 2. Ease of use
 3. Familiarity or Experience
 4. Geographical factor
 5. Skill In Use
 6. Format
 7. Technical Quality
 8. Value

تمام متن مجلات تخصصی اینترنتی سایت دانشگاه، پایگاه‌های تمام متن مجلات تخصصی اینترنتی خارج از دانشگاه، حضور در سمینارها، نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها و کارگاه‌های آموزشی و شرکت در آن‌ها به صورت برخط، صفحات وب قابل دسترس از طریق موتورهای جست‌وجو پرداخته خواهد شد. در پایان نیز سؤالی باز با عنوان « موارد دیگر » در پرسش‌نامه قرار داده شده است تا این امکان برای پاسخگویان فراهم گردد که در صورت استفاده از منبع اطلاعاتی غیر از موارد مذکور، آن را بیان نمایند.

اهداف

اعضای هیأت علمی از منابع اطلاعاتی مختلف برای اهداف متفاوتی استفاده می‌کنند. در پژوهش حاضر منظور از اهداف مواردی چون مقاله نویسی، انجام طرح‌های پژوهشی، راهنمایی پایان‌نامه و افزایش کارایی تدریس است.

اعضای هیأت علمی

در پژوهش حاضر منظور از اعضای هیأت علمی دانشگاه بیرجند، کلیه اساتید دارای سابقه کار پنج سال و بیش‌تر است. این تصمیم به این دلیل گرفته شد که نتایج واقعی به دست آید. به این معنی که پژوهش روی افرادی صورت گیرد که هم با شرایط و امکانات موجود در دانشگاه بیرجند آشنا هستند و هم حداقل سابقه‌ای در فعالیت به عنوان عضو هیأت علمی داشته و با مسئولیت‌ها، وظایف و نیازهای اطلاعاتی این شغل آشنا باشند.

فصل دوم

مبانی نظری
و
پیشینه پژوهش

مقدمه

همان‌گونه که در فصل نخست مطرح شد، پژوهش حاضر به شناسایی عوامل مؤثر بر انتخاب منابع توسط اعضای هیأت علمی با تأکید بر اصل کم‌ترین کوشش می‌پردازد. لذا در این فصل، مبانی نظری و پژوهش‌هایی که در سطح بین‌المللی و ملی در این حوزه مطرح شده است، مرور می‌شوند. هدف این فصل آشنایی با مبانی نظری و پیشینه‌های عملی موجود است تا از این طریق پیش‌زمینه‌های نظری و تجربی لازم برای انجام پژوهش فراهم آید.

در بخش نخست این فصل، مبانی نظری در پنج مقوله رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی، اصل کم‌ترین کوشش، عوامل مؤثر بر انتخاب منابع توسط این گروه از کاربران، منابع اطلاعاتی و اهداف اعضای هیأت علمی در استفاده از منابع مورد بحث قرار می‌گیرد. در بخش دوم این فصل پژوهش‌های انجام شده مرتبط با پژوهش حاضر مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در نهایت استنتاج کلی از مرور مبانی نظری و پیشینه‌ها ارائه خواهد شد.

بخش نخست: مبانی نظری پژوهش

انسان‌ها همواره با سؤالات و پدیده‌های مبهم زیادی روبرو می‌شوند که برای کشف آن‌ها و دستیابی به پاسخ، به اطلاعات نیاز دارند و برای کسب اطلاعات نیاز به اطلاع‌یابی است. اطلاع‌یابی نیز فرایندی است که طی آن فرد از سمت مجهولات و نادانسته‌ها به سمت دانش و آگاهی حرکت می‌کند. مسأله این است که در عصر حاضر، با حجم عظیم اطلاعات و در واقع با پدیده انفجار اطلاعات مواجه هستیم، بنابراین، افراد در توانایی پرداختن به اطلاعات دچار محدودیت هستند. در واقع، آن‌ها به اطلاعات زیاد نیاز ندارند، بلکه اطلاعات مناسب و دقیق‌تر می‌خواهند (روس، ۱۳۷۶). به بیانی دیگر،